

ЕСЕ ПО ГРАЖДАНСКИ ПРОБЛЕМ – ИНСТРУМЕНТ ЗА УСТАНОВЯВАНЕ НАГЛАСИТЕ НА УЧЕНИЦИТЕ

Доц. д-р Деспина Василева

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Резюме. Статията представя проучване на разбирането на учениците от XII клас за понятията „национализъм“, „глобализъм“ и „патриотизъм“. Целта е да се открият възможни автостереотипи и социални нагласи, изразени в ученическите есета, както и степента на осмисляне на понятията. Участниците са 46 ученици от XII клас на възраст 18 – 19 години. Проучването е осъществено чрез създаване на есе по граждански проблем на тема „Какво означават глобализмът, патриотизмът и национализмът в съвременния свят?“. Оценката на всяко есе е поставена от трима преподаватели по български език и литература. Всеки текст е оценен по отношение на понятията „патриотизъм“, „глобализъм“, „национализъм“. Първо, като ниво на разбиране и осмисляне на понятията. Второ, по степен на проява на нагласата – от крайно положителна до крайно отрицателна. Разбирането е оценено по петстепенна скала. Нивото на проява на нагласата е оценено по тристепенна скала. Резултатите от изследването показват ниската средна стойност на разбирането.

Ключови думи: есе по граждански проблем; нагласи; автостереотипи

Обучението по гражданско образование се въвежда през учебната 2019/2021 година като задължителен учебен предмет, обхващащ втория гимназиален образователен етап. Развиването на гражданствеността на учениците е залог на обучението по български език и литературата в прогимназиалния и в гимназиалния образователен етап. Учениците в XII клас през учебната 2021/2022 година вече са преминали пълния цикъл по предмета гражданско образование, заложен във втория гимназиален етап. В програмите се настоява върху реализирането на междупредметни връзки между предмета гражданско образование и останалите учебни предмети с хуманитарна насоченост, каквото е обучението по български език и литература, което се реализира чрез въведените тематични полета в обучението по литература и чрез жанра есе по граждански проблем в обучението по български език.

Ученическият речев жанр есе по граждански проблем присъства в учебната програма по български език за X клас, като целта е да се развива гражданската култура на учениците и да се разширяват уменията за създаване на аргументативен текст есе, което започва да се изучава от VIII клас. Предполага се, че есето дава възможност за спонтанно изразяване мнението на учениците, като при аргументацията се открият нагласи и стереотипи към изследваните проблеми. Възможностите на есето по граждански проблем са изследвани в статията на Огняна Тенева „За есето по граждански проблем“, в която есето е определено като „речев жанр, даващ възможност за изразяване на лична позиция по въпрос с обществена значимост, есето е един от агентите на идеята за ученика като активен субект на образованието, за ученето чрез участие, за конструирането на личностен образователен смисъл“ (Georgieva-Teneva 2018, 293). Авторката отбелязва невъзможността да се изчерпи докрай спецификата на есето по граждански проблем и проследява четири „изследователски аспекта: тематична ориентираност, тема, проблем и дискурсивни аргументативни техники“ (Georgieva-Teneva 2018, 293). Есето може да бъде интерпретирано и като специфичен ученически аргументативен тип текст, при който „с помощта на овладените комуникативни умения се планират речеви действия, подбират се езикови средства и структури (равнище на текста), а последните две равнища логично „завръщат“ текста към контекста на речева дейност“ (Padeshka 2008). В основата на тази предпоставка стои идеята за познание, за споделен комуникативен опит в рамките на социума, както и за постигнати равнища на владееене на комуникативни стратегии, „включващи планирането на различни дейности: когнитивни, речеви, невербални“ (Boikova 2016).

Социалната нагласа се определя като „отношение на личността към дадена ценност и стремеж да се постигнат цели, ориентирани към нея, предпозция да се оценяват обектът или символът по определен начин; готовност на индивида за социално действие, изградена в хода на социализацията на човека; житейски ценностни ориентации на личността, свързани с определена духовна култура на обществото; предразположеност за възприемане на социалните явления в определена посока“ (Desev, Pirvov 1981). Социалните нагласи притежават трикомпонентна структура, включваща когнитивен (познавателен), емоционален (оценъчен) и поведенчески компонент (Dzhonev 1996, 213). Когнитивният включва предварителните знания за обект/субект/събитие, които се реализират при срещата с него. Емоционалният компонент се отнася до чувствата, които се приписват на обекта/субекта/събитието. Поведенческият компонент включва готовността за конкретни действия по отношение на обекта/субекта/събитието. Това създава и трудности при изследването на социалните нагласи, защото при работа с въпросник или изследване на писмени текстове не е възможно да се съобрази и измери поведенческият компонент, а и социалната нагласа има контекстова обвързаност и

може да се променя под влиянието на политически, културни, икономически, житейски фактори.

Цели и задачи на проучването

Основната цел на проучването е да се установи какво е разбирането на ученици от XII клас за понятията „национализъм“, „глобализъм“ и „патриотизъм“. Същината на проучването е в опита да се открият възможни автостереотипи и социални нагласи, които учениците демонстрират в своите есета.

Задачата на проучването е да установи оценката, която преподаватели по български език и литература дават за степента на осмисляне на понятията „национализъм“, „глобализъм“, „патриотизъм“.

Основни хипотези на проучването

Оценката за степен на проява на нагласата е силно положителна при патриотизма и силно отрицателна при национализма.

Оценката за степен на проява на нагласата е неутрална при глобализма.

Оценката за степен на разбиране на понятията е ниска.

Участници

Изследването е проведено в една професионална гимназия от столицата и няколко средни училища от страната. Участниците са 48 ученици от XII клас на възраст 18 – 19 години, от които 6 са момчета и 42 са момичета.

Инструментарий

Проучването е реализирано чрез създаване на есе по граждански проблем на тема „Какво означават глобализмът, патриотизмът и национализмът в съвременния свят?“. Очакването е едновременно да се създаде широк периметър на аргументацията, но заедно с това да се проследят разбирането и интерпретацията на основни понятия, които присъстват в обучението по гражданско образование и по български език и литература.

Оценяване

Оценката на всяко есе е поставена от трима независими експерти. Всеки текст е оценен по отношение на понятията „патриотизъм“, „глобализъм“, „национализъм“. Първо, като ниво на разбиране и осмисляне на понятията. Второ, по степен на проява на нагласата – от крайно положителна до крайно отрицателна. За оценяване разбирането на понятията се използва петстепенна скала, при която оценка „1“ показва най-ниска степен на разбиране, а оценка „5“ – най-висока степен на разбиране. Нивото на проява на нагласата към всяко от понятията („патриотизъм“, „глобализъм“, „национализъм“) се оценява чрез тристепенна скала, при която „-1“ е крайно негативната нагласа, „0“ е

индиферентната нагласа (нито положителна, нито отрицателна), „1“ е крайно положителна нагласа.

Консистентността на експертните отговори е определена чрез корелационен анализ на индивидуалните оценки по всяко от понятията. Обобщената корелационна връзка между оценките на експертите е 0,3, което е умерена положителна взаимовръзка и показва сходство при прилагането на критериите за оценка.

Резултати

Резултатите са изведени чрез количествен и качествен анализ на данните, за да се проследят социалните нагласи на учениците, разбирането на понятията и степента на приписвана силно положителна, неутрална или силно отрицателна характеристика на всяко от тях.

Средните оценки по използваната скала за разбиране и осмисляне на понятията са, както следва: за „патриотизъм“ – 1,95 (със стандартно отклонение = 0,73); за „глобализъм“ – 1,76 (със стандартно отклонение = 0,74); за „национализъм“ – 1,86 (със стандартно отклонение = 0,63).

Средните оценки по използваната скала за проява на нагласата към понятията са, както следва: за „патриотизъм“ – 0,29 (със стандартно отклонение = 0,49); за „глобализъм“ – 0,08 (със стандартно отклонение = 0,39); за „национализъм“ – -0,28 (със стандартно отклонение = 0,34).

Обсъждане

Нивото на разбиране на понятието „патриотизъм“ в изследваната група е относително ниско по отношение на заложената скала за разбиране, като само малка част от учениците в групата демонстрират по-високо от средното за скалата ниво на разбиране. Нивото на разбиране остава ниско и при понятията „глобализъм“ и „национализъм“.

Във връзка с проява на нагласите проучването дава основание за следната хипотеза: проявата на нагласа е толкова по-силно изразена (положителна или отрицателна), колкото разбирането на понятието е по-високо оценено. Например разбирането на понятието „патриотизъм“ води до изразено положителна нагласа. Относително високото ниво на разбиране на понятието „национализъм“ води до значима отрицателна нагласа към явлениято, а относително ниското разбиране на понятието „глобализъм“ води до индиферентна нагласа.

Анализ на данните

Извеждат се следните социални нагласи, които са скрито представени в текстовете на учениците по отношение на:

– патриотизма – синонимизиране на патриотизма с любов (емоционален компонент); патриотизмът като поза (емоционален компонент); патриотизмът

като предпоставка за възникване на омраза между различни общности (емоционален и когнитивен компонент); патриотизмът се изразжда в национализъм (емоционален компонент);

– национализма – национализмът се идентифицира с чувството за превъзходство над останалите и от тази гледна точка се оценява отрицателно (емоционален и когнитивен компонент); национализмът е необходим, за да се изгради чувство за общност (емоционален компонент); национализмът се представя като контрапункт на расистките движения (когнитивен компонент); национализмът се идентифицира с чувство за превъзходство над останалите (емоционален и когнитивен компонент);

– глобализма – двояко идентифициране на глобализма през положителни и през отрицателни аспекти (емоционален и когнитивен компонент); глобализмът и патриотизмът се мислят като проблеми, с които обществата трябва да се справят (емоционален и когнитивен компонент); глобализмът като положителен феномен (емоционален компонент); властта – вяра в химерична контролираща сила на властта, чиято цел обикновено е да предизвика разрушаване (емоционален компонент); властта като враг (емоционален компонент); тайни общества се опитват да унифицират и оглупят хората (емоционален компонент); лошото управление е виновно за емиграцията (емоционален компонент);

– негативен автостереотип – българските младежи са неуки (емоционален компонент).

Съжденията на учениците показват колебливост при познаване и разбиране на термина глобализация, като той се обвързва с показването на общи проблеми, с които отделните държави трябва да се справят. Най-често като такива се посочват глобалното затопляне, световната финансова криза, войната (представяни от медиите като сензации или като необратими проблеми за човечеството). Учениците ги идентифицират като криза без колебание в истинността на посоченото в медиите, което поставя под съмнение медийната грамотност и потвърждава, че сблъсъкът с много информация не означава възможност за нейното критично осмисляне. Разсъжденията обикновено се движат по повърхността, като не се тълкуват причините за възникването на глобализацията, резултатът върху обществата, а като постулат се приема, че ефектите могат да бъдат само положителни (възможност за придвижване на хора и капитали) или само отрицателни (създаване на общи проблеми за човечеството) („Глобализацията е отговорна за нарушението на човешките права и влияние на национализма. Глобализмът води и до по-ниски цени, заплащани на фермерите“ (и.л.22). Учениците удържат текстовете си само на равнище твърдения, без да навлизат в дълбочина на аргументацията и без да привеждат примери и доказателства.

Недобротото разпознаване на значенията може да се обясни с недостатъчна информация за това какво представлява явлението, както и с липсата на

предварително формирани понятия в житейския опит. Макар понятието „глобализация“ да става част от всекидневния опит, учениците не познават в дълбочина неговото значение и извършват замени, като обясняват например понятието „ксенофобия“ с особености на глобализацията, а дискриминацията и омразата в отделните общности се мислят като синоними. Глобализацията се интерпретира като „проблем, който засяга целия свят“, но в аргументацията ученикът защитава твърдението, че национализмът е един от проблемите на глобализма (и.л.26). Наблюдават се и текстове, в които глобализацията се интерпретира положително, като не се показва осмисляне на отрицателните ѝ аспекти („Глобализмът помага за подобряване на отношенията между страните, като това помага в икономически, социален и културен план“ (и.л.3); „Глобализмът се разглежда като условие за преодоляване на различията и военните конфликти“ (и.л.3); „Изисква безкористна и всеотдайна работа за въздигане на народа и родното.“ (и.л.4); „Глобализмът е много добро решение. Всеки е какъвто пожелае, без да го натрапва и без да вреди, получава облагата на новото време.“ (и.л.24). Представените текстове се отличават с двуполусно, опозиционно мислене в тях. Когато глобализацията се представя в знаците на негативно, тя се интерпретира като явление, пренасищането с което провокира появата на националистични движения („Глобализацията кара отделните държави да губят своята идентичност и когато това стане, патриотизмът се превръща в национализъм“ (и.л.7); „Той (национализмът) изключва възможността за обичане, почитане и привързаност към други държави.“ (и.л.10); „В днешно време се изключва патриотизмът и всичко започва да се върти в двете крайности – глобализъм и национализъм.“ (и.л.13). Показани са и твърдения, които поставят патриотизма и глобализма в два изключващи се полюса („Според мен народът се дели на две. Едните, които са патриоти, те обичат безусловно своята родина и биха дали всичко за нея, а другата част от народа са хората от света.“ (и.л.46).

Обясненията за негативните аспекти на обществените преживявания учениците очертават във фигурата на властта, която се разглежда като враг, като незаинтересована от обществото, като демонстрираща некомпетентност („Разделяй и владей е основното занимание на властта, тъй като не могат да ѝ се противопоставят.“ (и.л.20); „Национализмът отклонява вниманието от истинския проблем, той иска от нас да признаеш врага в други етноси или раси, вместо да признаеш властта като врага.“ (и.л.20); „Все по-малко хора спазват традициите и обичаите, все повече хора заминават за чужбина и не се връщат, но това е изцяло проблем на начина ни на управление.“ (и.л.29).

Прокрадва се и твърдението, че глобализацията е причина за обедняването и икономическите и социалните неравенства. Когато глобализацията се разглежда в отрицателен аспект, тя се обвързва с властта, която според учениците контролира и потиска гражданите.

В някои есета властта е представена като фигура на врага, която застава срещу човека и срещу обществото. Липсва доверие в институциите, а властта е абстрактно понятие. Превръща хората в жертви и се насочва към техния контрол („Но когато главните лидери на една държава не се вслушват в идеите на гражданите, за да се чувстват добре в своята страна, хората започват да емигрират.“ (и.л.8). Една от негативно представяните фигури на властта е извън собствения контекст и извън българското. Прокрадва се убеждението, че съществуват тайни общества, невидими владетели, които се опитват да контролират. Без рационални аргументи учениците вярват по интуиция, че това е така, но с тези убеждения се създава чувството на безпомощност, на безсилие и на ненужно действие („Глобализмът е конкретна и съвсем определена съвкупност от философски, мировгледи, стратегически, икономически и културни постановки, насочени към американизацията на планетата.“ (и.л.11); „Друг проблем на глобализацията е, че Европа има огромно влияние от САЩ и се опитва да изтрие нашата национална и културна самоличност.“ (и.л.14).

В представите на учениците патриотизмът е понятие, което еднозначно се обвързва с любов към родината. В част от есетата не се оспорва идеята за положителната роля на патриотизма, който се разглежда в противовес на национализма и глобализма и като положително условие за развиването на национално чувство и чувство за общност. От една страна, учениците твърдят, че светът е отворен и пътуването и опознаването на чужди култури е неизбежно и положително натоварено. От друга страна, патриотизмът е основно чувство, за да се самоопределиш като „достоеен българин“. В някои от есетата се настоява, че патриотизмът е само поза, която е преднамерена и която се следва поради неразбиране и без аргументи, но като придаване на допълнителна ценност на чувството за собствено достойнство („Много от днешните българи или по-скоро българската младеж не знаят почти нищо за българската история, но гордо се тупат в гърдите и наричат себе си патриоти.“ (и.л.9); „В днешно време като че ли сме изгубили тази ценност да знаем за себе си и сега се наричаме патриоти, когато качим снимка на българското знаме в социалните мрежи на Трети март, но все повече хора от нас не знаят истинското значение на празника и символиката на трите цвята на нашето собствено знаме.“ (и.л.40).

Събраните данни за разбирането на национализма пряко кореспондират с твърдението, че „национализмът е отнасян в различни полюси на научното тълкуване. Някои концепции поставят този феномен на отрицателния край на един континуум, на който положителният полюс обикновено е зает от патриотизма и/или интернационализма, докато други въздигат национализма в една съвременна модерна ценност, консолидираща нациите и запазваща националното наследство в широкия смисъл на думата“ (Zografova 2004, 11).

При изследването на национализма и на патриотизма те се представят като явления, които възникват от културната обвързаност, определят се като гарантиращи идентичността (като се въвежда понятието национална идентичност) и се означават положително или отрицателно. Гелнър определя национализма като специфичен вид патриотизъм, който е възможен само в съвременните общества (Gelnar 1999). Същата тенденция се наблюдава и в ученическите есета, в които патриотизмът е натоварен положително, а национализмът – отрицателно. Според учениците положителното натоварване на патриотизма се дължи на обвързаност с българското и отговорност към него, но заедно с това и насоченост към другите общности и нации без негативно отношение към тях. От друга страна, национализмът се обвързва с чувството за превъзходство над останалите общности. Феноменът се обвързва с обединяването на хората в малки общности; политическият аспект се заличава („отражение на древните склонности на хората да се организират в малки групи“). Същият ученик обаче обвързва национализма с условията за съществуването на модерните общества („Другият начин описва като скорошен феномен, нуждаещ се от структурните условия на модерното общество, за да съществува.“) (и.л.3).

В някои от есетата се представят и негативни автостереотипи, отнесени към българската младеж („Много от днешните българи или по-скоро българската младеж не знаят почти нищо за българската история, но гордо се тупат в гърдите и наричат себе си патриоти“ (и.л.9); към българската общност („... но за съжаление държавата ни се напълни с много и невъзпитани хора“ (и.л.30), които са плод на фабрикувания негативен аз-образ, на липсата на саморефлексивно, дистанцирано и оценъчно отношение.

Качественият анализ на данните показва:

- Повърхностно формулиране на значенията на понятията, което довежда до ниската средна стойност на разбирането. Това може да се дължи както на недостатъчна застъпеност на тези, свързани с изследваните понятия в учебните програми по гражданско образование и по български език и литература, така и на липсата на условия и инструменти в училищен контекст, чрез които учениците да формират задълбочено разбиране на понятието.

- Непълно и неизчерпателно представяне на аргументите, което се дължи на показаните неумения за създаване на аргументативен текст.

- Полярно мислене в опозициите добро – зло, правилно – неправилно.

- Склонност към клиширано говорене, показано в есетата със силно положителна или силно отрицателна нагласа.

- Нерефлексивно отношение към медиите и информацията, при което се проявява или абсолютно доверие, или категорично отрицание.

Преодоляването на обвъркването у учениците може да се осъществи не само с работа върху понятията, но и с освобождаването на училището от страха да

се коментират „нестерилни“ теми. Това ще помогне ученикът да види образованието като „преобразуването на себе си, на света, на „своите“ действия (в света)“ (Mavrova 2007). Това обаче може да стане само в училище, което се отказва от тревогите за „коректното говорене“ и което осъзнае, че „упорството да обучава на всяка цена, въпреки всичко, вече не е образование, а насилие, манипулиране, дресиране“ (Hristova-Peeva 2021, 122).

ЛИТЕРАТУРА

- БОЙКОВА, Ф., 2016. *Комуникативни стратегии в обучението по български език*. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“.
- ГЕЛНЪР, Ъ., 1999. *Нации и национализъм*. София: УИ „Свети Климент Охридски“.
- ГЕОРГИЕВА–ТЕНЕВА, О., 2018. За есето по граждански проблем. *Български език и литература*. 3(60).
- ДЕСЕВ, Л. ПИРЪОВ, Г., 1981. *Кратък речник по психология*. София.
- ДЖОНЕВ, С., 1996. *Социална психология. Общуване. Личност*. София: Софи-Р.
- ЗОГРАФОВА, Й., 2004. Национализъм, патриотизъм и интернационализъм – съществени взаимовръзки с нагласи към война и личностна агресивност. *Психологически изследвания*(2), 11 – 26.
- МАВРОВА, А., 2007. За понятията обучение и межкултурна компетентност – начини на употреба. *Българска русистика*. № 3 – 4, 92 – 104.
- ПАДЕШКА, М., 2008. Към проблема за резултативността на ученическия аргументативен дискурс. *Български език и литература (електронна версия)*. № 2.
- ХРИСТОВА–ПЕЕВА, Н., 2021. *Трансхуманизмът и бъдещето на образованието (по литература)*. София: Авлига.

REFERENCES

- BOYKOVA, F., 2016. *Komunikativni strategii v obuchenieto po balgarski ezik*. Plovdiv: Paisiy Hilendarski.
- GELNAR, A., 1999. *Natsii i natsionalizam*. Sofiya: Sveti Kliment Ohridski.
- GEORGIEVA-TENEVA, O., 2018. Za eseto po grazhdanski problem. *Bulgarski ezik i literatura / Bulgarian Language and Literature*. 3(60).
- DESEV, L. PIRYOV, G., 1981. *Kratak rechnik po psihologiya*. Sofiya.
- DZHONEV, S., 1996. *Sotsialna psihologiya. Obshtuvane. Lichnost Sofiya*: Sofi-R.
- ZOGRAFOVA, Y., 2004. Natsionalizam, patriotizam i internatsionalizam – sashtestveni vzaimovrazki s naglasi kam vojna i lichnostna agresivnost.

- Psihologicheski izsledvaniya*(2), 11 – 26.
- PADEShKA, M., 2008. Kam problema za rezultativnostta na uchenicheskia argumentativen diskurs. *Bulgarski ezik I literatura / Bulgarian Language and Litetarure*. № 2.
- HRISTOVA-PEEVA, N., 2021. *Transhumanizmat i badeshteto na obrazovaniето (po literatura)*. Sofia: Avliga.

ESSAY ON A CIVIL TOPIC – A TOOL FOR ASSESSMENT OF STUDENT'S ATTITUDES

Abstract. The article presents a study of 12th grade students' understanding of the concepts of “nationalism”, “globalism” and “patriotism”. The aim is to find out expressed in the students' essays self-stereotypes and social attitudes, as well as the degree of comprehension of the concepts. The participants are 46 12th grade students aged 18-19. Students create an essay on the topic: “What do globalism, patriotism and nationalism mean in the modern world?”. Three teachers of Bulgarian language and literature assess each essay. Each text is evaluated in relation to the concepts of “patriotism”, “globalism”, “nationalism”. First, as a level of understanding and making sense of the concepts. Second, according to the degree of manifestation of the attitude – from extremely positive to extremely negative. Comprehension was assessed on a five-point scale. The level of manifestation of the attitude was assessed on a three-point scale. The results of the study show the low average value of understanding.

Keywords: essay on civic topic; attitudes; self-stereotypes

✉ **Dr. Despina Vasileva, Assoc. Prof.**

ORCID iD: 0000-0003-4534-0634

Sofia University

15, Tsar Osvoboditel Blvd.

1504 Sofia, Bulgaria

E-mail: dmvasileva@uni-sofia.bg